

PAPER DETAILS

TITLE: İslam Birliği Düşüncesini ve Siyasal Aklın Yeniden İnşası

AUTHORS: İsmail Polat

PAGES: 176-200

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3655403>

İslam Birliği Düşüncesi ve Siyasal Aklın Yeniden İnşası

The Idea of Islamic Unity and the Reconstruction of Political Reason

İsmail POLAT*

Öz

Günümüzde İslam dünyası pek çok krizle karşı karşıyadır. Bu krizleri aşmak için Müslüman ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan iş birliği içinde hareket etmelerinin önemi tartışılmaktadır. Müslümanlar, siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan birlikteliklerini sağlamak ve güçlerini birleştirmek için farklı yaklaşımlar üzerinde çalışmaktadırlar. Bu çalışmalarda İslam birliğinin potansiyel faydaları, siyasi istikrar, ekonomik kalkınma ve küresel etkinin artırılması gibi konular öne çıkmaktadır. Ayrıca, bu çalışmalarda İslam birliğinin oluşturulmasında siyasal aklın kaçınılmaz rolü de vurgulanmaktadır. Siyasal aklın bu rolü, İslam toplumlarının bu konudaki güveninin sağlanması için onun hangi temeller üzerine inşa edilmesi gerektiği sorununun gündeme getirmektedir. Bu makale, bu sorunun çözümüne ilişkin yeni bir öneriyi ele almaktadır.

Abstract

Today, the Islamic world is facing many crises. The importance of political, economic and social cooperation among Muslim countries to overcome these crises is discussed. Muslims are working on different approaches to ensure their unity and unite their forces in political, economic and social aspects. In these studies, issues such as the potential benefits of Islamic unity, political stability, economic development and increasing global influence come to the fore. In addition, these studies emphasize the inevitable role of political reason in the creation of Islamic unity. This role of political reason raises the question of the foundations on which it should be built in order to ensure the confidence of Islamic societies in this regard. This article discusses a new proposal for solving this problem. In this context, firstly, idea of Islamic unity and its formation will be discussed, then the blind spots on which the political reason in

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Atatürk Ortaokulu, Öğretmen, Kırıkkale/Türkiye
ipolat09@hotmail.com , <http://orcid.org/0000-0001-5744-7362>

Bu çerçevede öncelikle İslam birliği fikri ve teşekkülü ardından İslam dünyasında siyasal aklın gelip dayandığı kör noktaların neler olduğu ve bu bağlamda bu kör noktaların aşılması için sunulan yeni çözüm önerileri tartışılmaktadır. Daha çok son dönem entelektüel ve uluslararası tarih çalışmalarından yararlanılarak hazırlanan bu çalışma, bir makale sınırlılığı içinde İslâm birliği düşüncesi ve hareketi hakkında derinlemesine bir anlayış sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, İslam birliği düşüncesinin zihinsel temellerini analiz ederek, bir bütün olarak bu düşüncenin nasıl evirildiğini ve farklı dönemlerdeki kopmaları ve süreklilikleri ortaya koymakla önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Birliği, Siyasal Akıl, Normatif Birlik, Siyasal Birlik, Siyasal Katılım.

Giriş

20. yüzyıl, tarihin en çalkantılı dönemlerinden biri olarak nitelendirilebilir. Büyük dünya savaşları, komünist, faşist ve totaliter devletlerin yükselişi ve çöküşü, birçok bölgesel çatışma, nükleer silahların yanı sıra diğer kitle imha silahlarının icadı, soykırımlar, sömürgeciliğe karşı verilen kurtuluş mücadeleleri, küreselleşme, teknolojinin olağanüstü büyümesi ve büyük kitlelerin kentlere yönelik görülmemiş istilalarıyla belirginleşir. Bu dönemde bilim ve teknolojiye görülen gelişmelerin, daha önce hayal bile edilemeyen politik felaket ve alabildiğine dramatik olaylarla birleşmesi, dünya üzerinde 21. yüzyılda dahi etkisini sürdüren derin krizlere yol açmıştır. Modern dünyayı kuran ve özellikle insanların kimlikleri ve aidiyetleri üzerinde etkili olan ulus fikri, bu dönemde insanları karşı karşıya getirerek bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 20. yüzyıla vücut veren bütün bu sosyal ve politik koşulların doğurduğu keskin ayrımların farklılığı, çeşitliliği ve yoğunluğu içinde bocalayan İslam dünyası, bu dönemin beraberinde getirdiği pek çok olumsuzluklara maruz bırakılmış ve bu olumsuzlukların doğurduğu kaos ortamında varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Birtakım hayali vaatlerle parçalanmış topraklarda sosyal, siyasal ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalan Müslümanlar, bu

the Islamic world relies, and in this context the new solutions offered to overcome these blind spots will be discussed. This article, prepared with the help of recent intellectual and international historical studies, aims to provide an in-depth understanding of the thought and movement of Islamic unity with a certain degree of generality, within the limits that is drawn. This study is considered important by analyzing the mental foundations of the idea of Islamic unity, showing how this idea developed as a whole and the ruptures and continuities in different periods.

Keywords: Islamic Union, Political Reason, Normative Unity, Political Unity, Political Participation.

krizleri aşmada kendi özgün inanç, düşünce ve dünya görüşlerini içeren bir siyasal akıl veya perspektif ortaya koymada başarısız olmuşlardır.

Hiç kuşkusuz son üç yüzyıldır İslam dünyasında hâkim düşünce ve siyasal akıl, modern bilinç çerçevesinde gelişmektedir. Bu çerçevede oluşan İslami anlayış, yarışmacı bir tarzda başta İslam birliği olmak üzere pek çok konuda ironik bir biçimde karşı çıktığı modern bilinç yapısına ya da bu bilinç yapısının oluşturduğu güce (Batı kültür ve medeniyetine) bakarak çözüm bulmaya, sahip olduğu projeyi tanımlamaya ve inşa etmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşım onu, karşı çıktığı gücün sahip olduğu araçlar ve yöntemlerle yine onun seçtiği ve tanımladığı zeminlerde mücadele etmeye sevk etmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımın sonucu olarak, Müslüman'ın mücadelesini de her zaman muhalifin kendisi, diğer bir ifade ile muhalifin paradigması belirlemiştir. Neticede Müslüman, mücadelesini, karşısındakine bakarak ve muhalifin alanında kalarak tanımladığı için edilgenlikten kurtulamamış ve sürecin doğurduğu karmaşık sosyal sıkıntıları aşma noktasında yetersiz kalmıştır. Nitekim bu süreçte yapılan tartışmalar, her ne kadar ümmetin rasyonel yeniden organizasyonuna, birlik ve beraberliğine imkân ve açılım sağlama umudunu taşımış olsa da tamamen başarılı sonuçlar doğurmamıştır.

Son yıllarda İslam dünyasında yaşanan pek çok gelişme, İslam birliği ve siyasal aklın yeniden inşası konusunu gündeme getirmiştir. Hem Müslümanlar hem de insanlık için bu konunun çözüme kavuşturulması İslam dünyasındaki merkezi ve yerel idarelerin dikkatlerinden de kaçmamaktadır. Özellikle İslam dünyasında kamu ve özel sektörün sağladığı araştırma destekleri, resmi ve sivil akademinin, genç bilim insanlarının gayretleri ve ortaya koydukları çalışmalar, neredeyse yüzyıldır ötelenen bu konunun yeniden tartışılması ve konuşulması fırsatını doğurmuştur. Bu bağlamda İslam dünyasının çeşitli coğrafi bölgelerinde yaşayan Müslümanlar, siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan birlikteliklerini ve bu birliği sağlayacak yeni bir siyasal akıl inşa etmek için farklı yaklaşımlar ve düşünceler üzerinde çalışmaktadırlar. Bu çalışmada, İslam birliği ve bu bağlamda yeni bir siyasal aklın inşası irdelenmektedir. Bu çerçevede öncelikle bu birliğin fikri alt yapısı ve teşekkülü, ardından Hz. Peygamber ve onu takip eden çok kısa bir zaman diliminin dışında bu birliği sağlamada siyasal aklın karşılaştığı kör noktalar ve bunları aşma yolları üzerinde durulacak, aynı zamanda bu hedeflere nasıl ulaşılabileceği hakkında bazı öneriler sunulacaktır.

1. İslâm Birliği Fikri ve Teşekkülü

İslam Birliği, İslam'ın takipçilerini bir araya getirmeyi hedefleyen büyük bir ideal ve çaba olarak öne çıkmaktadır. Dünya ölçeğinde Müslüman ülkelerin ve toplulukların sosyal, siyasal ve ekonomi gibi pek çok alandaki dayanışmasını, iş birliğini ve karşılıklı anlayışın güçlendirilmesini hedefleyen bu ideal, Müslümanların sömürüye karşı birlikte hareket ederek dünyada barış, istikrar ve refahın sağlanmasına yönelik çözümler üretmesini amaçlamaktadır.¹ Genellikle bir kriz döneminde ve bu krizlerin yarattığı zorluklar ve tehditler karşısında ortaya çıkan İslam birliği düşüncesi, İslam toplumlarının hem itikadi hem de sosyal ve siyasal açıdan bir arada tutulması ve güçlenmesi için bir motivasyon kaynağı, bir birlik ve dayanışma çağrısı olarak değerlendirilebilir. Hem entelektüel hem de siyasal olarak gelişen bu düşüncenin normatif (*itikadî*), sosyolojik ve siyasal boyutları bulunmaktadır.² İslam birliği fikrinin çerçevesini, en azından önemli ayrıntıları atlamadan çizmek büyük önem arz etmektedir. Şüphesiz ki birlik düşüncesi, zorunlu olarak bir parçalanma veya parçalanmışlık durumunu da ifade etmektedir. Zira birlik düşüncesinin zımnında parçalanmışlık, dağılmışlık vardır. Eğer birlikten, birleşme ihtiyacından söz ediliyorsa muhakkak bir parçalanmışlıktan veya ayrışmadan da söz ediliyor demektir. Bu nedenle İslam'ın tarih tecrübesinde itikadi, sosyal ve siyasal parçalanmanın, ayrışmanın kısa tarihinden söz etmek yerinde olacaktır. Burada bizler ayrışma olgusuna karşılık birlik çalışmalarını normatif ve siyasal anlamda iki kategoride incelemeyi uygun gördük.

1.1. Normatif Birlik Çalışmaları

İslam tarih tecrübesine bakıldığında normatif (*itikadî*) anlamda ilk parçalanma örneklerinin Hz. Ali döneminde meydana geldiği görülmektedir. Bu dönemde siyasi ve hukuki açıdan yaşanan tartışmalar,

¹ Azmi Özcan, "İttihad-ı İslâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 470.

² Örneğin Gazzâlî ve İbn Teymiye, İslam toplumunda iç çatışmalara (*fitne*) ve ayrılıklara (*tefrika*) neden olan itikadi ve siyasi tehditlere karşı toplumun birliğini korumak için çeşitli düşünceler geliştirerek İslam düşüncesini yeniden yapılandırmışlardır. Gazzâlî'nin Bâtınilere; İbn Teymiye'nin de Moğollara karşı geliştirdiği argümanlarda bu çabanın izlerini bulmak mümkündür. Her ikisinde de düşünce ve teoloji, toplum içindeki birliği koruma ve tehditlere karşı direnme aracı olarak görülmektedir.

Müslümanların ayrışmasına, Emevi ve Abbasi iktidarı boyunca sonraki dönemlerde farklı cereyanlara dönüşmekle de İslam toplumunun parçalanmasına neden olmuştur.

Hiz. Peygamber'in vefatına kadar İslam toplumunda önemli bir ayrışma görülmemiştir. Ancak onun vefatıyla birlikte toplumda ciddi ayrışmalar görülmeye başlandı. Bu bağlamda görülen ilk ayrışma siyasal liderlik konusunda olmuştur.³ Hiz. Peygamber'in ölümünden sonra kimin lider olacağına dair şaşkınlığa düşen Müslümanlar, bu konuda çetin tartışmalar yaptılar. Nihayetinde Hiz. Ebu Bekir "halife" olarak seçildi ancak tartışmalar bitmedi. Hiz. Ömer'in hilafeti döneminde de devam etti. Hiz. Osman'ın dönemine gelindiğinde, siyasal arenada daha belirgin hale gelen bu tartışmalar, özellikle kabilevi merkezkaç güçlerin de etkisiyle kendisini daha da sert kalıplar halinde gösterdi ve siyasal ihtilaflara dönüştü.⁴ İslam toplumunu derinden etkileyen bu ihtilaflar, Hiz. Ali dönemindeki olayları da etkileyerek önemli çatışmalara ve ayrışmalara neden oldu.⁵ Bu durum, İslam toplumunda farklı teolojik sistemlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu anlamda ilk deneyim Haricilerle birlikte ortaya çıktı.⁶ Siyasal fikirlerine uygun bir inanç sistemi geliştiren Hariciler, bu anlamda sert ve radikal bir tutum benimseyerek dini inançlarını daha çok siyasal hedefler çerçevesinde yorumladılar. Bu bağlamda ilk olarak özgür ve adaletli olan herkesin yönetici olabileceğini savunan Hariciler, görüşlerini kabul etmeyenleri de tekfir ettiler ve savaşmaktan çekinmediler.⁷ Tüm yıkıcı güçlerini kendinden olmayan Müslümanlara çeviren Hariciler, onları yok etmekten çekinmemiştir.⁸ Onların bu aşırılığına karşılık, Müslüman toplumunda büyük bir hoşnutsuzluk oluştu. Bunun bir ifadesi olarak Mürcie düşüncesi ortaya çıktı.⁹ İslam siyasal

³ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999), 23.

⁴ Julius Wellhausen, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 13, 89.

⁵ Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 31; M. Sait Ramazan El-Buti, *Fıkhu's-Siyre*, çev. Ali Nar-Orhan Aktepe (İstanbul: Milsan Basın, 1991), 529-538.

⁶ Hüseyin Atay, *Ehli-i Sünnet ve Şia*, (Akara: AÜİF Yayınları, 1983), 164.

⁷ Toshihiko İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1984), 14; Harun Yıldız, *Din Siyaset ve İdeoloji-Haricilik Düşüncesinin Doğuşu* (Samsun: Sidre Yayınları, 1999), 121-122.

⁸ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı (Ankara: Ümran Yayınları, 1981), 16-18.

⁹ Mürcie, itikadi bir tavır olarak Haricilerin çıkışından sonra teşekkül etmiştir. Büyük günah konusunda Haricilerden farklı düşünen bu fırka, büyük günah

geleneğinde Haricilerle beraber şiddetin teolojik bir görünüm aldığı bir ortamda bir hakem olarak hoşgörü ve ılımlılık politikasını öne çıkaran Mürcie düşüncesi, toplumdaki aşırılıkları dengelemek ve toplumun birliğini sağlamak amacıyla irca doktrinini geliştirdi.¹⁰ Bununla iman ve amel arasında kesin bir ilişki kurmaktan ziyade bu konuda belirsizlik ve hoşgörü ilkesini vurgulayan Mürcie, Haricilerin ölçüsüz şiddetine, uzlaşmaz taassubuna karşı, dinin emir ve yasaklarını yerine getirmemenin imana zarar vermeyeceğini savunmuştur. İrca doktrinini, bu dönemdeki çeşitli siyasi ve teolojik çatışmalarla başa çıkma ihtiyacını karşıladığı için Müslümanlar tarafından kabul gördü. Ancak hemen belirtmek gerekir ki bu doktrinin öne çıkardığı ılımlı ve pasif tutum, zamanla siyasi ve ahlaki açıdan insanların pasifleşmesine ve Emevi yönetiminin pek çok keyfi uygulamasının görmezden gelinmesine de neden olmuştur.¹¹

İslam toplumunda Haricilerle başlayan siyasi ve teolojik ayrışmalar, Şia, Râfıza gibi ayrışmalarla devam etti. Bu ayrışmalar zamanla çoğunluğun tanımsız ve kimliksiz bir durumda kalmasına yol açtı. Böyle bir durumda toplumsal birliği ve istikrarı sağlamak için genel bir mutabakatın ürünü olarak toplumda zaten var olan Ehl-i Sünnet anlayışı Hicri 1. yüzyılın sonlarında sıklıkla anılmaya başlandı. İslam düşünce tarihinde yönetim konusunda başlayan tartışmalarda Şia, Mutezile ve Mürcie'den sonra konuşan ve düzenlemelerde bulunan Ehl-i Sünnet, öncelikle siyasi düzeyde bir mutabakat sağlamış ve sonra bu mutabakatı dinsel bir forma kavuşturmuştur. Hicri 4. yüzyılda teşekkülünü tamamlayan Ehl-i Sünnet, adından da anlaşılacağı gibi, bu mutabakatın bir parçası olan geniş bir topluluğu temsil eder. Aşırılıkları dengeleme duyarlılığı, ifrat ve tefrit arasında orta yolu izleme özelliği, Sünnî siyaset geleneğinin belirgin vasfını oluşturmaktadır.¹² Bu şekilde oluşan Sünnî görüş, aynı zamanda hem

işleyenleri onlar gibi tekfir etmemiş, onların durumunu ahirete bırakmış, irca (ertelemek) etmiştir. Fıglalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 58.

¹⁰ İsa Doğan, *Mürcie ve Ebu Hanîfe* (Samsun: Kardeş Matbaası, 1992), 71; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 104-107.

¹¹ Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1981), 107-108; Ahmet Turan, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Samsun: Eser Matbaası, 1993), 103.

¹² Geniş bilgi için bk. Mehmet Evkuran, *Ehl-i Sünnet Siyaset Düşüncesinin Yapısı ve Sorunları* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003).

dinsel ve hem de siyasal düzlemde ılımlılığı, uyumu, itidali, kapsayıcılığı ve İslam birliğini ifade ede gelmiştir.¹³ Bu birliğin oluşmasında entelektüel ve siyasal aklın büyük katkısı olmuştur. Sözelimi Hasan-ı Basrî (641-728), Gazzâlî (1058-1111) ve İbn Teymiye (1263-1328) gibi âlimler, entelektüel olarak geliştirdikleri argümanlarla ümmetin normatif (*itikadî*) bütünlüğünü sağlamak için büyük gayretler göstermiştir. Benzer şekilde Ömer b. Abdülaziz (680-720) gibi devlet adamlarında da bunu izlemek mümkündür. Bakıldığında Ömer b. Abdülaziz'in bu konuda özel bir çaba gösterdiğine de şahit olamayız. Gerçekten de Ömer b. Abdülaziz hem itikatta hem de sosyal ve siyasal alanda İslam ümmetinin birliğini sağlamak için çok büyük çabalar sarf etmiştir. Yaklaşık üç yıllık kısa hilafeti döneminde çok önemli başarılar göstermiştir. Bundan dolayı da II. Ömer lakabını almıştır. Seçimle başa gelen Ömer b. Abdülaziz, Şia'nın bile itiraz etmediği bir halife olmuştur. Ehli Beyt'in yönetim hakkını savunan Şia ile Şam hükümeti taraftarları arasında barışı sağlayan Ömer b. Abdülaziz, bu bağlamda ilk olarak ümmetin birlik olduğu Cuma günlerinde hutbelerde Ehli Beyt'e yapılan hakaretlere son verip onlara hayır dua ettirdi. Oluşturduğu adil ve özgür toplumda fikirlerin birbirleri ile etkileşime girerek hakikatin ortaya çıkmasına ve birliğin oluşmasına imkân sağlayan Ömer b. Abdülaziz, birlik çalışmalarını o kadar geniş tuttu ki Haricilerin imamlarını bile Şam'a davet ederek kendi fikirleri doğrultusunda yaşamalarına teminat verdi. Bu şekilde sosyal barışı sağlayan Ömer b. Abdülaziz, itikatta birliğin yolunu da açmış oldu.¹⁴

Abbasilerin zayıflaması ile beraber ümmetin görece bütünlüğü yeniden bozulmaya yüz tutmuştur. Özellikle Miladi 10. yüzyılda Fatımi ve Büveyhi gibi devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte yükselen Şii teori, ayrılıkçı eğilimlerin tekrar güç kazanmasına ve Müslümanların ayrışmasına neden olmuştur. Bu süreçte Sünni ve Şiiler arasında görülen çekişmeler, günümüze kadar uzanabilmektedir.¹⁵ Özellikle belli

¹³ Nadim Macit, *Ehli-i Sünnet Ekolünün Doğuşu* (Erzurum: İhtar Yayınları, 1995), 46.

¹⁴ Âdem Apak, "Selefilik ve Sünnî-Şii İlişkilerine Etkileri", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), 23.

¹⁵ Bu çekişmeler belli dönemlerde -Fatımi yönetimindeki Tunus'ta Maliki ile İsmaili çekişmesi, Büveyhi yönetimindeki Bağdat'ta Hanbelî-Şii çatışmaları, 1514'te Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı-Safevi arasında başlayan nüfuz mücadelesi ve 1979 İran İslam Devrimi'nden beri süregelen Sünni Şii çekişmesi- belirgin olarak dikkat çekmektedir. Geniş bilgi için bk. Muhammed b.

dönemlerde belirgin hale gelen bu çekişmeler, her iki tarafın iyi niyet girişimlerine¹⁶ rağmen ümmetin sosyal ve siyasal birliğinin yanı sıra normatif birliğini de olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁷

Şüphesiz Kur'an, normatif anlamda İslam birliğinin meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Ancak yöneticinin veya siyasal iktidarın kaynağının tespitinde ümmetin ihtilaf etmesi, itikadi açıdan da bölünmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in, kendisinden sonra Hz. Ebu Bekir'i ima ve işaret ettiğini, ancak buna ilişkin doğrudan bir belirlemenin de bulunmadığını kabul eden Sünni teori, daha sonraları "Kureyslilik" gibi Kur'an'da temeli bulunmayan kabilevi bir ölçütü esas aldı. Şîa ise "Hz. Ali'nin soyundan gelme" gibi daha özel bir külte sarıldı. Kur'an'ın "şûra" tavsiyesinin çağrıştıracağı, aklın ve vicdanın çok rahat bir şekilde görebileceği, halkın, yani Müslümanların ortak görüşü (*icma*) gibi bir ölçüt, birtakım tarihsel faktörler nedeniyle görülemedi.¹⁸ İslam coğrafyasında bu ölçütün hala görülebilmüş olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁹

1.2. Siyasal Birlik Çalışmaları

İslam'ın tarih tecrübesinde Hz. Peygamber ve onu takip eden çok kısa bir dönem dışında Müslümanların siyasi anlamda bir birlik sağladıklarını söylemek mümkün değildir. Başka bir ifade ile Müslüman toplumların yaşadığı topraklarda kültürel ve dini ortaklıklara rağmen, tek bir siyasi bölge ve düzenin varlığından söz etmek mümkün değildir.²⁰ Bu anlamda Osmanlılar, özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) Mekke, Medine gibi kutsal yerleri fethedince

el-Muhtar eş-Şankıti, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Şii-Sünni İlişkileri*, çev. İdris Çakmak (İstanbul: Mana Yayınları, 2016).

¹⁶ Geniş bilgi için bk. Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Şii-Sünni İttifak* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014); Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik, -Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları-*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer (İstanbul: Kitabevi yayınları, 2003).

¹⁷ Geniş bilgi için bk. Hamid İnayet, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, çev. Yusuf Ziya keskin (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995).

¹⁸ Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasî Faaliyetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 57-62.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Cemil Hakyemez, *Gerilim ve Çatışma Arasında Mezhep, "Sünni-Şii İlişkilerinin Aktüel Durumu"*. ed. Mustafa Tekin, *Eski Yeni* (Ankara 2017), 217-239.

²⁰ Cemil Aydın, "İmparatorluk ve Hilafet Vizyonları Arasında Osmanlı'nın Panislâmist İmajı, 1839-1924", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi*, ed. İsmail Kara-Asım Öz (İstanbul, 2013), 50-51.

Müslüman devletler tarafından ilgi ve iltifat gördüler, ancak bu, onları İslâm ümmetinin lideri yapmaya yetmedi. Benzer şekilde Osmanlı da onlardan önce Mekke ve Medine'yi ellerinde bulunduran Memlûkleri İslam ümmetinin lideri olarak görmemiştir. Günümüzde Suudi Arabistan'ın Mekke ve Medine'yi yönetme ve koruma sorumluluğu, ona bir tür saygınlık sağlamış olabilir, ancak bu sorumluluk, tüm Müslüman toplumlarını temsil eden geniş bir itibar ve güce işaret etmemektedir. Dolayısıyla 19. yüzyılın son çeyreğine kadar otuz kadar değişik Müslüman sultanlık ve imparatorluk arasında bu anlamda siyasal bir birlikten veya herhangi birisinin, Müslümanların kendilerini özdeşleştirmiş oldukları bir siyasal bedeni temsil ettiğinden bahsetmek mümkün değildir.²¹ Siyasi anlamda İslam birliği fikri 1870'lerde Osmanlı matbuatında ilk olarak Namık Kemal'in bir makalesinde "İttihad-ı İslâm taraftarının bakayasının ikdamıyla"²² şeklinde kullanılan bir tabirle gündeme gelmektedir. Namık Kemal ile birlikte Osmanlı irfanına taşınan bu fikir daha sonraları Ali Süavi, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar tarafından da sıklıkla kullanılmış ve bu konuda makaleler yazılmıştır.

İslam birliği düşüncesinin durup dururken neden bir anda Yeni Osmanlılar²³ aracılığıyla Osmanlı gündemine geldiği akıllara gelebilir. Daha doğrusu 1870 yılına kadar emperyal dünya düzenine karşı küresel ölçekte İslam birliği projelerini tartışan ve savunan bir Müslüman kamuoyu henüz oluşmamışken nasıl oldu da bu konu Osmanlı kamuoyunda tartışılmaya, yazılıp çizilmeye başlandı?

²¹ Azmi Özcan, "Attempts to Use the Ottoman Caliphate as the Legitimater of British Rule in India", *Islamic Legitimacy in a Plural Asia*, ed. Anthony Reid and Michael Gilsenan (Routledge Publishers, 2007), 71-80.

²² Namık Kemal, *Makaleler 1*, haz. Y. Aydoğdu-İ. Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 56-57.

²³ Yeni Osmanlılar, Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet döneminde, özellikle 1865-1876 yılları arasında etkili olan yazar ve düşünürler grubunu tanımlamak için kullanılan bir deyimdir. Bu grup, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Süavi gibi önemli isimlerden oluşur. Tanzimat reformlarının getirdiği değişim rüzgârlarıyla birlikte, bu aydınlar Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve anayasal düzen arayışlarını savunmuşlar ve bu doğrultuda çeşitli eserler vermişlerdir. Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, siyasal ve kültürel yapısını eleştiren ve daha özgürlükçü bir yapı için çaba gösteren öncü figürler olarak kabul edilir. Geniş bilgi için bk. Ayşenur Yılmaz-Rüya Telli. "Osmanlı'nın Son Döneminde Muhalif Hareketler: Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin Karşılaştırması", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 20/3 (2021), 1401-1417.

Bu durum, dünya tarihinin bir imparatorluklar tarihi olması ve imparatorların da tebaasını idare etmek için benimsediği melez meşruiyet stratejisi ile açıklanabilir. Zira 19. yüzyıl'a kadar bütün imparatorluklar, her zaman değişik din ve etnik kökene sahip insanları yönetme hakkını kendilerinde bulmuşlardır. Eğer Hristiyanlar, Rumlar, Ermeniler Osmanlılar tarafından yönetilebiliyorsa, Mısırlılar da Napolyon tarafından yönetilebilirdi. Osmanlı, Fransa, İngiltere, Rusya imparatorlukları, ancak bu paradigma ile açıklanabilecek bir dizi ilişki içine girebilmişlerdir. Bu paradigmaya göre ilişkiler emperyal olduğu için Müslüman-Hristiyan ayrımı da ikincil öneme sahip olmuştur.

1774-1839 yılları arasında yaşanan bazı gelişmeler (Rusların Kırım'ı alması, Fransızların Mısır ve Cezayir'i işgali, Yunanlıların isyanı vd.) karşısında Osmanlı bürokratları devleti korumak için çözüm arayışına girdiler. Bu çerçevede geliştirdikleri çözüm, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nda yer alan "medeni" imparatorluk vizyonu olmuştur. Bir bakıma 1815'te Viyana Kongresi'nde kabul edilen değerleri daha da ileriye götürerek, Batı'daki imparatorluklar gibi medeni bir siyasal yapı kurmayı öngören bu vizyon, aynı zamanda iç ve dış siyasette Müslim-Gayrimüslim ayrımını da önemsiz görmektedir. Sözgelimi İngiltere'nin, 1839'da Afganistan'ı üç yıl süren işgal girişimi, Osmanlı siyasetinde çok da önemli görülmemiştir.²⁴ Çünkü medeni imparatorluk vizyonu bunu gerektirmektedir. Bu nedenle 1870'lere kadar birbiriyle iletişim ve iş birliği halinde olan bir küresel İslâm birliği fikrinden söz etmek mümkün değil. Dolayısıyla Osmanlı'nın 1870'lere kadar İslâm coğrafyasında yayılan Avrupa imparatorluklarına karşı Müslümanların gösterdikleri direnişlere kayıtsız kalmasını ve onlara yardım etmemesini bu bağlamda anlamak gerekir. Ancak burada sorulması gereken esas soru, Osmanlı'nın medeni imparatorluk vizyonu ile Müslüman kimliği arasındaki ilişkinin mahiyeti ve değişimi konusunda olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, bu dönemde yaşanan bazı gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruiyet sisteminde önemli bir dönüşüme neden olduğu söylenebilir. Özellikle Yunan isyanı sırasında Mora'daki Müslüman tebaanın katledilmesi, Cezayir'in işgal edilmesiyle Müslüman halkın zorla bir Hristiyan imparatorun yönetimine sokulması, Avrupa'da bütün bu küresel asimetri ve adaletsizliklere itiraz edilmemesi, dahası bütün bunların Hristiyanlığın zaferi olarak kabul edilmesi gibi gelişmeler, 1870'lerden sonra

²⁴ Aydın, "İmparatorluk ve Hilafet Vizyonları Arasında Osmanlı'nın Panislâmist İmajı", 55.

hızla İslâm-Hıristiyan Batı çatışması paradigmasına doğru evrilecektir.²⁵ Kaldı ki Osmanlının yeni vatandaşını tanımlamak ve siyasal birliğini korumak ve güçlendirmek için benimsediği medeniyet vizyonu da tutmamıştır. Osmanlının hukuk ve eğitim sisteminde bir düalizme veya parçalanmaya yol açan bu vizyon, özellikle Rusların ve İngilizlerin Osmanlı'ya yaptıkları siyasal ve askeri saldırıların etkisiyle Osmanlı'nın sosyal ve siyasal sistemini, korumak ve güçlendirmek bir yana, içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Osmanlı kamuoyunda büyük tartışmalara neden olan bu kaotik durum, yeni çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. İşte İslam birliği düşüncesi, bu arayışlar neticesinde ortaya çıkmış ve bir bakıma dini, ahlaki, sosyal ve siyasal anlamda İslâmcılık düşüncesini de içine alarak İslam coğrafyasına yayılmıştır.

Bu düşüncenin etkisiyle kimliğini ve imajını değiştiren Osmanlı İmparatorluğu, 1870-1912 yılları arasında hem Avrupa'daki imparatorluklarla hem de dünyadaki diğer Müslüman halklarla olan ilişkilerinin muhtevasını radikal bir biçimde değiştirdi. Bunun bir sonucu olarak Hindistan, Güney Afrika, Filipin ve hatta Çin Müslümanları bile Osmanlı hükümdarını halife, İstanbul'u da hilafetin ve Müslüman modernliğin merkezi olarak görmeye başlayacaktır. Bu arada İslam dünyasında basın yayın yoluyla aktif hale gelen Osmanlı yanlısı entelektüel Müslümanlar da siyasal anlamda yeni bir vizyon geliştireceklerdir. Böylece bütün İslam coğrafyasında Osmanlıların liderliğinde İslam birliği (ittihad-ı İslâm) düşüncesi, küresel Müslüman kimliği ve hilafeti düşüncesi büyük bir hızla güçlenecektir. Hatta Osmanlılar, 1870-1914 arasında gittikçe güçlenen bu anlayışa binaen Birinci Dünya Savaşında resmi olarak "cihad" ilan edecektir.

1900 yılına gelindiğinde "İslam Âlemi" dünya genelinde kabul görece ve böyle bir dünyanın varlığı artık normal bir olgu olarak algılanacaktır. Zamanla jeopolitik ve bilimsel bir anlam kazanan İslam birliği Asya, Avrupa, Afrika'nın ortasında dini temele dayanan uluslar üstü bir ortaklık olarak görülecektir. Ancak 1924'te Türklerin hilafeti kaldırması, İslam birliği açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişme bir yandan tüm İslam coğrafyasında büyük bir şaşkınlığa neden olmuş, öte yandan da onların İslam birliğine ilişkin siyasal vizyonlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı devletinin yıkılması ve hilafetin ilga edilmesiyle beraber İslam dünyasında oluşan otorite

²⁵ Aydın, "İmparatorluk ve Hilafet Vizyonları Arasında Osmanlı'nın Panislâmist İmajı, 56-57.

boşluğu, Müslümanları bir arada tutan hilafet düşüncesinin de çözümlmesine neden olmuş ve böylece Müslümanlar birlik düşüncesinden uzaklaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Müslümanların hilafeti yeniden inşa etme çabaları uzun süre sonuçsuz kalınca, İslam birliği düşüncesi yerine İslam devleti teorileri gündeme gelmiştir.²⁶ 1960'lı yıllara gelindiğinde, özellikle soğuk savaş döneminde Hasan el-Bennâ, Seyyid Kutup, Mevdudi, Abdülkadir Udeh gibi düşünürler, İslam devleti teorilerini anlamları oldukça yoğun “ütopik” ve “ideolojik” bir şekilde “İslam nizamı” temasıyla öne çıkaracaktır. Tarih boyunca İslam birliği düşüncesi, zamanın ruhuna uygun olarak çeşitli kavramlar ve kurumsallaşma çabalarıyla evrilerek devam etmiştir. Türkiye’de Millî Görüş ve Mısır’da Müslüman Kardeşler hareketi gibi çeşitli örgütler, farklı tezlerle İslam birliği idealini savunmuşlardır.

2. İslam Birliği ve Siyasal Akıl

Müslüman toplumların birliğini korumaya yönelik İslam birliği düşüncesi, yukarıda da görüldüğü gibi çeşitli fikirler ve siyasal önermeler içermektedir. Bu nedenle bu tezin ana gövdesini, her zaman toplumsal bütünlüğü sağlamak amacıyla yeni bir siyaset geliştirme motivasyonu oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İslâm birliği düşüncesinde siyasal akıl, merkezi bir önem arz etmektedir. Siyasal akıl, siyasal liderlerin, aydınlar ve kurtarıcıların, belirli politikaları belirlerken ve uygularken mantıklı, tutarlı ve stratejik bir şekilde düşünmelerini ifade eder. İslâm birliğinin bu anlamda siyasal liderlerin, aydınlar ve kurtarıcıların geliştirdiği fikirler ve sundukları öneriler çerçevesinde vücut bulan bir düşünce olduğu söylenebilir.²⁷ Genellikle bir kriz döneminin ardından ortaya çıkan ve krizler arasında, onlarla birlikte devam eden gelen İslâm birliği için büyük gayretler gösterilmiştir. Ancak bütün bu gayretler Müslümanları uyarmaya ve onların birliğini sağlamaya kâfi gelmemiştir. Şüphe yok ki bunda İslam ülkelerini sömürücü gayelere göre parçalamayı kararlaştıran Batılı sömürgecilerin mukavemeti etkili olmuştur. Fakat Müslüman siyasal

²⁶ Geniş bilgi için bk. Reşit Rıza, *Hilafet*, çev. Mehmet Çelen (İstanbul: Mana Yayınları, 2010).

²⁷ Nitekim klasik (Gazzâlî, İbn Teymiye), modern (Veliyullah Dehlevî, Muhammed İkbal; Arabistan’da Muhammed b. Abdulvehhab, Muhammed b. Suud, Cemaleddin Afgânî, Muhammed Abduh; Türkistan’da Abdurrauf Fitrat; Osmanlı’da Namık Kemal, Ziya Paşa, Yusuf Akçura, Ahmed Cevdet Paşa, Ali Süavi, Sait Halim Paşa, Ziya Gökalp, Mehmet Akif, Said Nursi) ve çağdaş (Seyyid Kutup, Mevdudi, Abdülkadir Udeh) dönemde pek çok Müslüman düşünür bu konuda fikir geliştirdi, yazılar yazdı ve önerilerde bulundu.

aklın veya fikir hayatının gelip dayandığı, kilitlendiği kör noktaların etkisi daha büyük olmuştur.

2.1. Siyasal Aklın Kör Noktaları

İslam'ın tarih tecrübesine bakıldığında iktidar merkezli (*hilafet*) tartışmalar, Müslüman fikir hayatının gelip dayandığı, kilitlendiği kör noktalardan birini oluşturmaktadır. Bu tartışmalar ve bu çerçevede üretilen fikirler, reçeteler, programlar Müslümanların hem itikadi hem de sosyal ve siyasal açıdan birlik olmalarını engellemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi ilk halifenin seçilmesiyle yaşanan tartışmalar, Müslüman kütle içinde zamanla ciddi ayrışmalara neden olmuştur. Ayrışma olgusunun İslam birliğine, siyaset düşüncesine olan etkisi, Şii yaklaşımın iktidar konusunu bir inanç meselesi, Sünni yaklaşım ise bir içtihat meselesi olarak görmesi ve özellikle her iki yaklaşımın da dini açıdan bu meseleyi daha iyi anladığını iddia etmesi şeklinde olmuştur. Bu etki, sonraki kuşakların bilincini derinden etkileyerek, iki ayrı inanç sistemine ve bu doğrultuda ortaya çıkan farklı siyasi kavramlara ve ilişkilere yol açmıştır. Ayrıca bu ayrışmanın bir sonucu olarak günümüzde Müslüman toplumlar hem kendi dini gerçekleriyle hem de içinde bulundukları dünyayla iletişim kurmada zorluklar yaşamaktadırlar. Sünni ve Şii teolojik söylemlerin, tarihsel ve kültürel yapılarını, siyasal ilişki ve kavramlarını güncellemede gösterdikleri başarı aslında bu sorunun temel kaynağını oluşturmaktadır. Ancak, kendi bağlamında etkili olan bu söylem biçimleri beraberinde Müslümanlar için günümüzde derin bir anlama zorluğunu da getirebilmektedir. Buradaki temel problem, geçmişte oluşturulmuş bir sosyal teorinin, o dini benimseyen sonraki kuşaklar için büyük düşünsel sorunlara yol açabilmesidir.

Benzer biçimde İslam birliği tezinin dünya Müslümanları arasında en yoğun biçimde tartışıldığı 1870'lerde de siyasal iktidarlar merkezde olmuştur. Bu bağlamda özellikle İslam dünyasının lideri olarak kendisine umut bağlanan Osmanlıda siyasal aklın, toplumsal tüm sorunlara iktidar açısından bakan siyasi reçeteler, önermeler sunması, İslam dünyasının siyasal birliğini sağlamada başarısız olmuştur. Osmanlı'nın yok olabileceği ihtimalini asla hesaba katmayan Osmanlı aydını, iktidarı merkeze alarak birtakım siyasi programlarla ülkeyi ve devleti kurtarabileceklerini umdular. Tıpkı Osmanlıcılık, Türkçülük gibi İslam birliği düşüncesi de bu umutla iktidarın merkeze alınarak tasarlandığı bir kurtuluş reçetesi olarak sunulmuştur. Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabı çerçevesinde şekillenen tartışmalar, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu tartışmalarda, Abdülhamit'e muhalif Jön Türkler ve günümüzde laik milliyetçi olarak ka-

bul edilen aydınlar bile Osmanlı'nın geleceği için İslam birliği düşün-cesine gerçekçi ve hatta zorunlu bir siyaset gözüyle bakabilmişlerdir. Aynı dönemde, Celal Nuri gibi daha sonraları laik milliyetçilikle özdeşleşen isimler bile İttihad-ı İslâm fikrini savunan yazılar kaleme alabilmiştir.²⁸ Bundan dolayı denilebilir ki İslam birliği tezi siyasi bir bakış açısidir; bu yolda üretilen tüm fikirler de istenildiği kadar bilimsel çerçeveye veya kılığa sokulmuş olsun, sonunda iktidarın merkezde olduğu siyasi programlardan birini oluşturmaktadır. İktidarın ortadan kalkmasıyla da yok olmuştur.

Bu bağlamda karşılaşılan bir diğer kör nokta ise İslam birliği düşüncesine medeniyet vizyonu açısından bakma geleneğidir. Bu nedenle hem Osmanlı hem de diğer Müslüman toplumlarının entelektüel ve siyasal aklı, pek çok konuda olduğu gibi İslam birliği tezini önerirken de kendi özgün inanç, düşünce ve dünya görüşlerini içeren bir perspektif ortaya koyamamış ve boğuştukları sorunları aşmada yetersiz kalmıştır. Hiç kuşkusuz son iki yüzyıldır İslam dünyasında entelektüel ve siyasal akıl, medeniyet vizyonu (modern bilinç) ile hareket etmektedir. Bu çerçevede oluşan İslami anlayış, yarışmacı bir tarzda başta İslam birliği olmak üzere pek çok konuda ironik bir biçimde karşı çıktığı modern bilinç yapısına ya da bu bilinç yapısının oluşturduğu güce (Batı kültür ve medeniyetine) bakarak çözüm bulmaya, sahip olduğu “projeyi” tanımlamaya ve inşa etmeye çalışmıştır.²⁹ Bu yaklaşım onu, karşı çıktığı gücün sahip olduğu araçlar ve yöntemlerle yine onun seçtiği ve tanımladığı zeminlerde mücadele etmeye sevk etmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımın sonucu olarak Müslüman'ın mücadelesini her zaman muhalifin kendisi, diğer bir ifade ile muhalifin paradigması belirlemiştir. Neticede Müslüman mücadelesini, karşısındakine bakarak ve muhalifin “alanında” kalarak tanımladığı için edilgenlikten kurtulamamış ve sürecin doğurduğu karmaşık sosyal sıkıntıları aşma noktasında yetersiz kalmıştır.

2.2. Siyasal Aklın Yeniden İnşası

Gelinen noktada Müslüman siyasal aklın tarihin ağırlıklarından ve tortularından kurtulması ve İslam'ın belirlediği koordinatlarda yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Kuşkusuz bu da Kur'an ve Sünnet gibi İslam'ın temel kaynaklarına dönüşü gerektirmektedir. Aslında, meşru hatta mecburi bir atıf ve arayış olan kaynaklara geri dönüş, tarihsel ağırlıklardan ve birikimlerden kurtulma isteğinin bir

²⁸ Bk. Celal Nuri, *İttihad-ı İslâm: İslâm'ın Mazisi, Hali, İstikbali*, (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1913).

²⁹ Bedri Gencer, *İslâm'da Modernleşme, 1839-1939*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012), 322-334.

yansıması olarak hem fiili hem de psikolojik olarak yenilenmenin ve yeni bir başlangıcın kapılarını araladığında mümkün olacaktır. Bu yenilenme ve yeniden başlama fikri, son üç yüz yıldır Müslüman düşünenler tarafından ihya, tecdit ve ıslah çalışmaları çerçevesinde pek çok alanda ve çok yönlü bir biçimde incelenmektedir. Ancak İslam birliği konusunda İslam toplumlarının güvenini sağlayacak siyasal aklın hangi temeller üzerinde inşa edileceği konusu hala güncelliğini korumaktadır. Günümüzde İslâm birliğinin söylemsel gaybubeti de bundan kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz bu kaybın giderilmesi, küreselleşme ve dünyada yaşanan gelişmeler dikkate alınarak eğitim, araştırma, hukukun üstünlüğü, siyasal katılım gibi pek çok alanda yeni bir dönüşüm sürecini gerektirmektedir. Ancak her şeyden önce İslam birliği düşüncesinde karşılaşılan kör noktaları aşmak için İslam siyasal düşünce tasavvurunun veya siyasal aklının çerçevesini çizmek büyük önem arz etmektedir. Bu çerçeveyi çizmek siyasalın tabiatını ve İslam'ın bu tabiata katılımını bilmekle mümkündür. Bu nedenle İslam açısından siyasalın kimlik ve ahlaki boyutlarının (temellerinin) açıklığa kavuşturulması büyük önem arz etmektedir.

Hiç kuşkusuz siyasallığın birinci boyutu kimlik iddialarıdır. İnsanların siyasal varoluşları için neredeyse yeterli bir zemin oluşturan bu boyut, onların aidiyet duygularını destekler. İslam açısından kimlik, ilke ve değer odaklı bir aidiyet (kendinde kimlik) içerir. Buna göre kimlik başkalarına karşı bir üstünlük temelinde oluşturulmadığı gibi “kendi için kimlik” şekline de dönüştürülmez. Daha önce de belirtildiği gibi İslam'ın tarihsel tecrübesinde kimlikler daha çok karşılıklı antagonizmalar çerçevesinde üretilen birtakım algılar ve tanımlarla belirlenmiştir. Günümüzde de durum bundan farklı değildir. Oysa İslâm, birbirine kardeşlik bağlarıyla bağlı olan ve bu bağı her zaman ve her yerde önemseyen toplulukların oluşturduğu bir mensubiyet duygusu ile başlar. Genel felsefesi itibarıyla bu duygu, sadece dini bir etiketle değil, aynı zamanda bireyin ahlaki eylemleri ve tutumları ile de şekillenir. Bu anlamda, İslam kimliği sadece bir kimse-nin küçük veya daha büyük bir ölçekte herhangi bir yapının cemaatin veya devletin bir üyesi olmak gibi sadece sınırlı bir etikete sahip olmasını değil; aynı zamanda sürekli olarak doğru, adil, cömert ve sevgi dolu davranışlarda bulunmasını da gerektirir.³⁰ Bu da bir etiketin ötesinde, insanın karakterinin ve eylemlerinin bir yansıması olarak Müslüman kimliğinin, sadece bir statü değil, ahlaki bir sorumluluk olduğunu da göstermektedir. Müslümanlığın bir müktesep hak olarak değil, her zaman uygun ve iyi davranışlarla bu kimliği hak

³⁰ Geniş bilgi için bk. Aziz el-Azmeh, *İslamlar ve Moderniteler*, çev. Elçin Gen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

etmek için çaba sarf etmek gerektiği anlayışı, bireyin sürekli bir gelişim ve olgunlaşma süreci içinde olduğunu da vurgulamaktadır. Bu anlamda bir cemaate veya bir devlete mensup olmak kurtuluş getirmez, gaflete düşme tehlikesi her zaman bulunmaktadır. Bu nedenle Müslümanlar, gaflet ve dalaletle düşme ihtimaline karşı doğru yolu bulmaları ve bu yolda ilerlemeleri için her gün Allah'tan yardım isterler.³¹ Bu durumun aynı zamanda, teorik olarak, Müslümanları diğer topluluklara karşı önyargılı ve haksız bir milliyetçilik anlayışına düşmekten koruması da beklenir. İslam açısından bir topluluğa duyulan öfke, kişiyi o topluluğa karşı adaletsiz davranmaya itmemelidir.³² İslam'da öfke ve düşmanlık yerine, adalet ve hoşgörü ilkeleri üzerine bina edilmiş bir kimlik anlayışı teşvik edilir. İslam'ın özündeki bu değerler, toplumsal ilişkilerin adil ve barışçıl bir zeminde gelişmesine katkıda bulunabilir.

Buna karşılık siyasal konumlar, insanların daha çok verili özellikler veya savundukları talepler doğrultusunda, kurdukları ittifaklar ve dostluklar üzerinden şekillenir. Bu noktada, siyasetin temelinde, insanların birbirleriyle ilişkilerini “dost-düşman” dinamikleri üzerinden kurguladığı bir dünya görüşü bulunmaktadır.³³ Ancak, bu tanım, siyasetin sadece çatışma ve mücadele üzerine kurulu bir alan olarak ele alınmasıyla sınırlıdır. Siyaset, aslında çok daha geniş bir perspektif içinde değerlendirilmelidir. Biz ve onlar ayrımı, temelinde siyasal ilişkilerin işlediği bir gerçek olsa da bu düzeydeki vurgu, siyasetin kapsamını genellikle daraltıcı bir şekilde sınırlayabilir. Siyasetin asıl gücü, çatışma ve düşmanlık yerine iş birliği, uzlaşma ve dayanışma üzerine kurulu olabilir. Ötekine yönelik husumetin savaş, ret veya inkâr boyutlarına ulaştığında, siyasetin gerçek amacı ve etkisi zayıflayabilir. Siyasal bir aktör, çeşitli talepleri savunurken, aynı zamanda farklılıkları kabul etme, diğerlerine saygı gösterme ve uzlaşma yeteneğine sahip olmalıdır. Bu bağlamda, siyasetin temelindeki “dost-düşman” ilişkisi, sadece bir aşama olarak değil, daha geniş bir perspektif içinde, insanların bir araya gelerek ortak çıkarlar doğrultusunda iş birliği yapabilecekleri bir zemin olarak da ele alınmalıdır. İdeal olarak, siyaset, insanların birbirlerine karşı anlayışlı, adil ve iş birliği odaklı bir tutum sergileme amacını taşımalıdır.

Siyasallığın bir diğer önemli boyutu ise ahlaki iddialardır. Bu bağlamda, belirli bir kimliğe ait bireylerin veya bir topluluğun, kendileri

³¹ el-Fatiha 1/6-7.

³² el-Maide 5/8

³³ Geniş bilgi için bk. Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe (İstanbul: Metis Yayınları, 2021).

veya toplum için belirledikleri “iyi” tanımı ve bu tanıma uygun bir dünya oluşturma çabası belirleyici bir faktördür. Her toplumsal hareketin belirlediği “iyi” tanımı, bu tanımın sadece kendi kimliği için mi, tüm insanlık için mi, yoksa belirli bir topluluk için mi geçerli olduğu; o hareketin kimlik sınırları ve o kimliğin içinde yer aldığı geniş toplumsal yapı tarafından belirlenir. Toplumsal hareketin bu “iyi” iddiaları, kimlik oluşumunda önemli bir etkindir. Başka bir ifade ile bir toplumsal hareket, neyi “iyi” olarak tanımlarsa, bu tanım, o hareketin kimlik oluşturmada belirleyici bir unsur haline gelir. Ahlaki iddialar, yalnızca belirli bir kimlik için değil, aynı zamanda bu kimliği oluşturan toplumun daha geniş bir bağlamı için de şekillendirici bir rol oynar. Kimlik oluşumunda ahlaki iddiaların öne çıkması, bireylerin ve toplulukların dünya görüşlerini, değerlerini ve amaçlarını belirlemede kilit rol oynar. Bu bağlamda, siyasallığın ahlak boyutu, insanların hangi değerlere inandıkları ve bu değerlere uygun bir toplumu inşa etme amacı doğrultusunda nasıl bir mücadele verdikleri açısından oldukça önemli bir unsurdur. Bu durum, İslam açısından da söz konusudur. Daha açık bir ifade ile İslam, sadece bireylerin kişisel inançlarıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda bir toplumsal düzen ve ahlaki çerçeve sunan kapsamlı bir din olduğu için, kimlik ve ahlaki iddiaların rolü daha da önem kazanır. İslam toplulukları, kendi “iyi-marûf” tanımlarını şekillendirirken, İslam’ın temel öğretileri ve ahlaki değerleri bu tanımı belirleyici bir şekilde etkiler. Bu nedenle, İslam dünyasında siyasal kimlik oluştururken ahlaki iddiaların belirleyici bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Ancak hemen belirtmek gerekir ki İslam’ın bu iddiaları, sıklıkla yanlış anlaşılan bir şekilde, katı, önceden belirlenmiş bir kalıbın radikal bir dayatması şeklinde algılanmamalıdır. Aksine İslam, verili bir durumda söz konusu olan mümkünler içinde bir “iyi”nin her zaman bulunabileceğini varsayar.³⁴ Buna göre mümkün yollar arasında İslami anlamda kabul edilebilecek bir yol her zaman söz konusudur. Bu nedenle İslam’ın “iyi” kavramı, statik ve sabit bir tanım değil, aksine evrensel prensiplerle çerçevelenmiş bir dinamizmi içerir. Dinamik içtihat yaklaşımıyla farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda değişen şartlara uygun fıkhi çözümler üretmekle basit ve uygulanabilir yollar sunan İslam, bu anlamda gündelik bir yaşam siyasetidir. Eğer siyasallık mümkün olan iyyinin sanatı ise İslam bu konuda, daha açık bir ifade ile çeşitli durum ve toplumlarda adaleti, hoşgörüyü ve insani değerleri korumada nasıl hareket etmemiz gerektiğine dair bilgiyi bizlere vermektedir. Böylece adı açıkça konmamış olsa da kendi epistemolojik (*kelamî-*

³⁴ ez-Zümer 39/75.

fikhî) kaynaklarının sağladığı imkânlarla siyasallığı keşfetmiş bir İslam düşüncesi söz konusudur. Bu çerçevede siyasal iktidara ilişkin bilgiler de mevcuttur. Şüphe yok ki insanın varoluşu, her zaman başkalarının sınırlarına gelip dayanır.³⁵ Bu sınırlarda genellikle başkalarından etkilenen birey kendini sürekli olarak yeniden tanımlar. Varoluş, temelde bir etkileşim halidir ve bu durum Müslümanlar için de söz konusudur. Başka bir ifade ile dünyada yalnız olmadığınız bir gerçektir, bu nedenle çevrenizdeki çeşitliliği göz önünde bulundurarak yaşamak durumundasınız. Bu, dünyayı sadece kendinizi merkeze alarak benzerlerinizle sınırlı bir şekilde kurma lüksüne sahip olmadığınız anlamına gelir. Dolayısıyla başkalarını da gözeterek ve onlarla etkileşimde bulunarak yaşamak kaçınılmazdır. Dini bir cemaatin kendi içindeki insanlara uyguladığı hukuk düzeni ile kendi dışındaki insanlara uyguladığı hukuk, doğal olarak birbirinden farklı olacaktır. Bu anlamda İslami siyaset, kendi hukukunu veya yaşam tarzını başkalarına dayatmak yerine kendisi için istediği özgürlüğü başkası için de ister. Bu siyaset, kendi ahlaki iddialarını başkalarına anlatabilme özgürlüğünü talep eder, ancak bu talep hiçbir şekilde zorlama içermeyen bir ifade özgürlüğü çerçevesinde kalır. Bu, karşılıklı saygı ve hoşgörü temelinde, çeşitli yaşam tarzlarının barış içinde bir arada var olabileceği bir anlayışın yansımasıdır. Müslümanlar, ortak bir dünyanın nasıl şekilleneceği konusunda bazı önerilere sahip olabilirler, ancak tek belirleyici olma iddiasında değildirler. Elbette, Müslümanların siyasal bir üstünlük veya otoriteye sahip olmaları durumu istisnadır. Ancak bu durumda bile, o toplumda geçerli kılınacak siyasal veya toplumsal modelin niteliği, tarihsel ve toplumsal koşulların etkisi altında şekillenir.³⁶

Kuşkusuz bütün bunlar, İslâmî anlamda derin bir toplumsallık (*habitus*) alanına, yani çoğu Müslüman'ın günlük pratiklerine sirayet eden siyasal bir akla işaret etmektedir. Ancak bu, İslam'ın verili hiçbir durumda hiçbir ahlaki iddiasının olmadığı ve var olan şartlara kayıtsız şartsız uyduğu anlamına da gelmez. Ahlaki değerlere ve prensiplere vurgu yapan İslam, bu değerlerin korunmasını da amaçlar. Bu nedenle, İslam'ın var olan şartlara uyması, aynı zamanda ahlaki değerlere uygunluk çerçevesinde gerçekleşir. Neticede Hz. Peygamber ve onu takip eden kısa bir dönem dışında İslam'ın siyasallığının olabildikçe azalmış ve bir müzakere tarafı olarak İslam'ı gözetten

³⁵ Geniş bilgi için bk. John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine*. çev. Tuncay Türk. (İstanbul: Oda Yayınları, 2008).

³⁶ Medine Vesikası bu anlamda İslâm'ın siyaset ufkunun, yani başkalarıyla birlikte, müzakere ile ortak bir dünya kurma ufkunun genişliğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

ve bu bağlamda işlev gören bir siyasal akıldan uzaklaşmıştır. Özellikle Türklerin hilafeti kaldırmasıyla Müslümanların siyasal aklı neredeyse yok olmuş ve yerini çatışma dilini etkili kılan yapılar almıştır. İslam adına daha çok sömürge koşullarına karşı anakronik projelerle, içeriğinde bir miktar intikam da barındıran söylemlerle savaşın diline sarılan bu yapılar, Müslümanların siyasal bir etkinlik veya varoluş için yeterli bir sosyalizasyona ulaşma ve kendilerine göre yeni bir birlik sürecine girme umutlarını da engellemiştir. İşlevsel olarak siyasallıktan uzak olan bu yapılar, “Siyasal İslam” şeklinde oldukça yanlış nitelendirmelere de neden olmuştur. Aslında Müslümanların siyasete karşı sergiledikleri bu soğuk ve hatta inkârcı tavır, bütünüyle kendi tercihleriyle de açıklanamaz. Siyasi alanda etkin bir özne olmanın doğrudan yollarının tıkalı olduğu bir ortamda, radikal bir reddin ötesinde daha işlevsel bir çözüm bulmak, Müslümanlar için devamlı zihinsel ve siyasal maharet meselesi haline gelmiştir. Kabul etmek gerekir ki Müslümanlar, uzun bir dönem boyunca bu zorlu görevi yerine getirmede başarısız olmuşlardır. Bu durum, onların siyasi arenada etkili bir şekilde var olma stratejilerinin karmaşıklığına ve zorluğuna da neden olmuştur. Ancak günümüzde en azından bu bağlamda gerek dünyadaki bazı gelişmeler ve gerekse Müslümanların bu konudaki gayretleri nedeniyle şartların değiştiğini ve İslam’ın siyasallığının daha yüksek seviyelere ulaştığını da görebilmekteyiz. Özellikle küreselleşme ve buna bağlı olarak dünyada yaşanan gelişmelere dair vurgulanması gereken önemli hususlar ise eğitim, araştırma, hukukun üstünlüğü ve siyasal katılım gibi süreçlerdir. İslam siyasal aklın en üst seviyeye çıkması ve İslam birliğinin sağlanması bu süreçlerin sağlıklı işlemesiyle mümkün olacaktır. Bunun nasıl olacağına ilişkin detaylar başka bir çalışmanın konusu olarak daha geniş bir biçimde incelenebilir. Ancak kısaca belirtecek olursak, bu bağlamda ilk olarak Müslüman ülkeler, bilgi ve becerilerin geliştirilmesi için eğitim sistemlerini güçlendirmeli ve entelektüel birikimi teşvik etmelidir. Akademisyenler, düşünürler ve uzmanlar, İslam’ın evrensel değerlerini modern dünya gerçekleriyle uyumlu hale getirecek çözümler sunabilirler. İkinci olarak hukukun üstünlüğü ilkesinin benimsenmesi önemlidir. Adaletin sağlanması, güçler ayrılığı, yasama organının güçlendirilmesi ve yargı sisteminin bağımsızlığı gibi ilkeler, siyasal aklın etkin bir şekilde işlemesine katkıda bulunabilir. Bunların yanı sıra katılımcı siyasetin teşvik edilmesi de büyük önem arz etmektedir. İslam Birliği ülkelerinde demokratik kurumların güçlendirilmesi, sivil toplumun rolünün artırılması ve insan haklarına saygının sağlanması önemlidir. Farklı fikirlerin özgürce ifade edilebildiği ve çoğulculuğun desteklendiği bir ortam, siyasal aklın olgunlaşmasını destekleyebilir.

Sonuç

Kökleri oldukça geçmişe uzanan İslam birliği düşüncesi, dünyanın yaygın dinlerinden biri olan İslam'ın takipçilerini bir araya getirmeyi hedefleyen büyük bir ideal ve çaba olarak öne çıkmaktadır. Dünya ölçeğinde Müslüman ülkelerin ve toplulukların sosyal, siyasal ve ekonomi gibi pek çok alandaki dayanışmasını, iş birliğini ve karşılıklı anlayışın güçlendirilmesini hedefleyen bu ideal, Müslümanların sömürüye karşı birlikte hareket ederek dünyada barış, istikrar ve refahın sağlanmasına yönelik çözümler üretmesini amaçlamaktadır.

Çokça tecrübeler yaşanmış olmasına rağmen İslâm dünyasında İslam birliği fikrini ortaya çıkaran dinî, sosyal ve siyasal nedenlerin, iç ve dış etkenlerin günümüzde hafiflediğini veya çözüldüğünü söylemek mümkün değildir. Bu tespit bile İslâm dünyasında İslam birliği fikrinin her zaman hakiki bir ideal olarak ilgi ve iltifat göreceğini, kalplerdeki varlığını sürdüreceğini göstermektedir.

Belki daha önemli olan İslâm dünyasında siyasal aklın, İslam birliği fikrini, tarihini nasıl göreceği ve hem teorik hem pratik boşluklarını, problemlerini, açmazlarını tadil ve tashih etme başarısını gösterip gösteremeyeceğidir. Bu konuda siyasal aklın bunu görmemek, önemsememek ve anlamaya çalışmamak gibi ciddi bir zaafı ve problemi bulunmaktadır. Bu nedenle İslam birliğinin siyasi yönü henüz uzak görünmektedir. Öncelikle itikat ve amelde yani inanç, ahlak ve yaşayışta Müslümanların doğru İslamiyet'e veya İslamiyet'e layık liyakat ve doğruluğa ulaşmaları gerekmektedir. Siyasi birlik buna bağlıdır. Bunun gerçekleşmesi halinde siyasal birliğin yolu açılacaktır.

Kalplerde başlayan insan ve İslam kardeşliğinin gerçekleşmesi için çalışmak gerekir. Başarıyı Allah'tan istemek, biz yapacağız, biz başaracağız, biz geliyoruz gibi cemaat ve ulus taassubundan kurtulmak gerekmektedir. İslam birliği sadece Müslümanların birliği demek değildir. Günümüz dünyasında hala, hatta her zamandan daha çok beklenen ve zaruret halini alan büyük insanlık barışının vesilesi ve teminatı olacaktır. Bu yönüyle İslam birliği Müslümanları değil insanları kardeş yapacaktır.

İslam Birliğinin oluşturulması ve siyasal aklın yeniden inşası, Müslüman ülkelerin karşılaştığı bir dizi zorluğun üstesinden gelmeye yardımcı olabilir. Siyasi istikrar, ekonomik kalkınma ve küresel etki gibi potansiyel faydalar, bu hedeflerin önemini vurgulamaktadır. Eğitim, hukukun üstünlüğü ve katılımcı siyaset gibi alanlarda yapılan çalışmalar, siyasal aklın etkin bir şekilde işlemesine katkıda bulun-

bilir. Ancak, İslam Birliği'nin ve siyasal aklın yeniden inşasının başarılı olabilmesi için çok taraflı iş birliği, anlayış ve uzlaşma gerekmektedir.

Kaynakça

Apak, Âdem, "Selefilik ve Sünni-Şii İlişkilerine Etkileri", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran, Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.

Atay, Hüseyin. *Ehli-i Sünnet ve Şia*. Akara: AÜİF Yayınları, 1983.

Aydın, Cemil. "İmparatorluk ve Hilafet Vizyonları Arasında Osmanlı'nın Panislâmist İmajı, 1839-1924", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi*. ed. İsmail Kara-Asım Öz. 47-68. İstanbul, 2013.

Aydın, Cemil. *İslam Dünyası Fikri*. çev. Hasan Aksakal. İstanbul; Alfa Yayınları, 2021.

El-Azmeh, Aziz. *İslamlar ve Moderniteler*. çev. Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

El-Buti, M. Sait Ramazan. *Fıkhu's-Siyre*. çev. Ali Nar- Orhan Aktepe. İstanbul: Milsan Basın, 1991.

Demircan, Adnan. *Haricîlerin Siyasî Faaliyetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Doğan, İsa. *Mürchie ve Ebu Hanife*. Samsun: Kardeş Matbaası, 1992.

Dursun, Davut. "İslam Konferansı Teşkilatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Esposito, John L. *The Future of Islam*. Oxford University Press, 2010.

Eş'ârî. *Makalâtu'l-İslamiyyîn*. thk. M. M. Abdülhamit. Beyrut, 1990.

Evkuran, Mehmet. *Ehli-i Sünnet Siyaset Düşüncesinin Yapısı ve Sorunları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

Fazlur Rahman. *İslam*, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1981.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.

Gencer, Bedri. *İslâm'da Modernleşme 1839-1939*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012,

Hakyemez, Cemil. *Gerilim ve Çatışma Arasında Mezhep*. "Sünni-Şii İlişkilerinin Aktüel Durumu". ed. Mustafa Tekin, *EskiYeni* (Ankara 2017), 217-239.

Hakyemez, Cemil. *Osmanlı-İran İlişkileri ve Şîî-Sünnî İttifak*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

İnayet, Hamid. *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*. çev. Yusuf Ziya keskin. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995.

Izutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*. çev. Selahaddin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.

Kamrava, Mehran. *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2013.

Karaman, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2018.

Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik -Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*. haz. Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Kitabevi yayınları, 2003.

Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Macit, Nadim. *Ehli-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*. Erzurum: İhtar Yayınları, 1995.

Mandaville, Peter. *Transnational Muslim Politics: Reimagining the Umma*. London: Routledge, 2001.

Mill, John Stuart. *Özgürlük Üzerine*. çev. Tuncay Türk. İstanbul: Oda Yayınları, 2008.

Namık Kemal. *Makaleler 1*. Haz. Y. Aydoğdu- İ. Kara, İstanbul: Değirgâh Yayınları, 2005.

Nuri, Celal. *İttihadı İslâm: İslâm'ın Mazisi, Hali, İstikbali*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1913.

Özcan, Azmi. "Attempts to Use the Ottoman Caliphate as the Legitimater of British Rule in India," *Islamic Legitimacy in a Plural Asia*. ed. Anthony Reid and Michael Gilsenan. Routledge Publishers, (2007), 71-80.

Özcan, Azmi. "İttihadı İslâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Ramazan, Tarık. "Türkiye'de Takrîbü'l-Mezâhib Alanında Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi". *BEÜ SBE Dergisi* 8/2 (2019), 605-620.

Rıza, Reşit. *Hilafet*. çev. Mehmet Çelen. İstanbul: Mana Yayınları, 2010.

Roy, Olivier. *Kayıp Şark'ın Peşinde*. çev. Haldun Bayrı. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2015.

Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*. çev. Ece Göztepe. İstanbul: Metis Yayınları, 2021.

Eş-Şankı, Muhammed b. el-Muhtar. *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Şî-Sünnî İlişkileri*. çev. İdris Çakmak. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.

Turan, Ahmet. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Samsun: Eser Matbaası, 1993.

Voll, John Obert. "Islam as a Special World-System." *Journal of World History* 5/2 (October, 1994), 213-226.

Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı. Ankara: Ümran Yayınları, 1981.

Wellhausen, Julius. *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Yıldız, Harun. *Din Siyaset ve İdeoloji-Haricilik Düşüncesinin Doğuşu*. Samsun: Sidre Yayınları, 1999.

Yılmaz, Ayşenur-Telli, Rüya. "Osmanlı'nın Son Döneminde Muhalif Hareketler: Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin Karşılaştırması". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 20/3 (2021), 1401-1417.

Extended Summary

There have been many crises in the Islamic world in recent years. The importance of political, economic and social cooperation among Muslim countries to overcome these crises is discussed. Muslims are working on different approaches to ensure their unity and unite their forces in political, economic and social aspects. In these studies conducted by young scholars, especially from the public and private sectors, as well as from governmental and non-governmental academic institutions, issues such as the potential benefits of Islamic unity, political stability, economic development and increasing global influence come to the fore. In addition, these studies emphasize the inevitable role of political reason in the creation of Islamic unity. This role of political reason raises the question of the foundations on which it should be built in order to ensure the confidence of Islamic societies in this regard.

This article discusses a new proposal for solving this problem. In this context, first, the idea of Islamic unity and its formation, then the blind spots on which the political mind in the Islamic world relies, and in this context the new solutions offered to overcome these blind

spots are discussed. This article, prepared with the help of recent intellectual and international historical studies, aims to provide an in-depth understanding of the thought and movement of Islamic unity with a certain degree of generality, within the limits it has drawn. This study, which is considered important by analyzing the intellectual foundations of the idea of Islamic unity, showing how this idea developed as a whole and the ruptures and continuities in different periods, has reached the following conclusions.

The idea of Islamic unity, whose roots go back a long way, stands out as a great ideal and effort aimed at bringing together the followers of Islam, one of the most widespread religions in the world. This ideal, which aims to strengthen solidarity, cooperation and mutual understanding among Muslim countries and communities around the world in many areas such as social, political and economic, aims for Muslims to act together against exploitation and find solutions to ensure peace, stability and prosperity in the world. Although many experiences have been made, it is not possible to say that the religious, social and political reasons, internal and external factors that gave rise to the idea of Islamic unity in the Islamic world have been eviated or resolved today. Even this determination shows that the idea of Islamic unity in the Islamic world will always receive attention and praise as a genuine ideal and will continue to existence in the hearts. Perhaps what is more important is how the political mind in the Islamic world will view the idea and history of Islamic unity and whether it will succeed in correcting and resolving its theoretical and practical gaps, problems, and impasses. In this regard, the political reason has a serious weakness and problem of not seeing it, not caring about it, and not trying to understand it. For this reason, the political aspect of Islamic unity still seems far away. First of all, Muslims must achieve true Islam and righteousness worthy of Islam in faith and deeds, that is, in faith, morality, and life. In other words, it is necessary to move immediately from talking about Islam to living as believers. Political unity depends on this. If this happens, the way to political unity will be opened. It is necessary to work for the realization the brotherhood of humanity and Islam which begins in the hearts. It is necessary to ask God for success and to get rid of the bigotry of the community and the nation such as "we will do it, we will succeed, we will come". Islamic unity is not only the unity of Muslims. It will be the means and guarantee of the great human peace, that is expected and needed more than ever in today's world. In this respect, Islamic unity will make people, not Muslims, brothers. The establishment of the Islamic Union and the reconstruction of political reason can help overcome a number of challenges facing Muslim countries. Potential

benefits such as political stability, economic development, and global influence underscore the importance of these goals. Studies in areas such as education, the rule of law and participatory politics can contribute to the effective functioning of political reason. However, multi-lateral cooperation, understanding and compromise are necessary for the successful reconstruction of the Islamic Union and the political reason.